

**NOTES DISPERSES SOBRE GIBRALTAR, CEUTA, TÀNGER, ARZILA,
SALÉ, ETC., EN DOCUMENTS MALLORQUINS. SS. XIV-XVI**

Ramon ROSSELLÓ VAQUER & Jaume BOVER PUJOL
Societat Arqueològica Lul·liana Instituto Cervantes. Tànger

BIBLID [1133-8571] 5 (1997) 345-353

Resumen: Registro de 22 documentos sobre la presencia de mallorquines en el Estrecho de Gibraltar y la costa atlántica de Marruecos en los siglos XIV-XVI referentes especialmente a esclavitud y corsarismo, así como a cuestiones comerciales.

Palabras clave: Gibraltar. Ceuta. Tànger. Arcila. Salé. Siglos XIV-XVI. Documentación mallorquina. Esclavitud. Corsarismo. Comercio.

Abstract: Register of 22 documents concerning the presence of Majorcans in the Straits of Gibraltar and the Atlantic Coast of Morocco in 14th and 16th centuries. They deal mainly with slavery, piracy and commercial interchanges.

Key words: Gibraltar. Ceuta. Tangiers. Arcila. Sale. 14th-16th centuries. Majorcan documents. Slavery. Piracy. Commerce.

Foren a Cepta e Alcàcerceguer e a Tànger.
Tirant, c. 100

0. Introducció

La qüestió de la presència de mallorquins a les costes africanes atlàntiques ha estat vista per diferents autors⁽¹⁾ com una extensió del comerç i del cors

(1) Especialment Charles Dufourcq, Gabriel Llopart, Ramon Rosselló, Jaume Sastre, etc.

illenc en la ruta de les Illes Canàries, a mesura que l'Estret de Gibraltar deixà d'esser una porta tancada.

Les notícies que segueixen han estat extretes de la documentació medieval que es conserva als arxius històrics de Mallorca principalment, i també de València i Barcelona.

Les relacions de Mallorca amb Africa del Nord foren intenses especialment amb les ciutats portuàries del Mediterrani corresponents als actuals territoris d'Algèria i Tunísia. La documentació referent a les relacions amb les ciutats de la costa atlàntica del Maghreb és més aviat escassa. D'aquí la petita importància que pot tenir aquesta breu mostra.

Les notícies poden dividir-se en dos grups d'interés. El més nombrós fa referència a la situació dels esclaus i captius. L'altre grup, més modest en nombre es refereix al comerç marítim. Una petita mostra (notícies núm. 8 i 16) exposa aspectes humans com és el cas del mallorquí que tenia una concubina a Arzila, i la de l'insòlit precedent del les actuals "pateres" de 1414 d'un interés aclaparador.

Una altra aportació interessant d'aquest petit noticiari la compon el recull sobre els ports atlàntics d'Arzila, Safi i Azemmur corresponents als segles XIV i XV, la documentació dels quals és més aviat escassa fins a l'ocupació portuguesa a finals del segle XV i començaments del XVI⁽²⁾.

1. S. XIII. Tànger de Mallorca

A l'illa de Mallorca existeix una alqueria anomenada Tànger situada al terme de Sant Llorenç des Cardassar. A la documentació del segle XIII apareix amb dues grafies: Tànger i Tènger. Al *Diccionari català-valencià-balear* i a diferents repertoris toponímics apareix amb la seva forma fonètica Tènja.

El mot Tànger prové del berber tan'ga que vol dir lloc alt, promontori, pujol, que tant en berber com en el cas de la pronúncia local de Sant Llorenç des Cardassar es pronuncia Tènja.

Tànger de Mallorca com Tànger del Marroc tenen el mateix origen lingüístic. Es un topònim berber més dels molts que encara són presents a l'illa⁽³⁾.

(2) Sobre Azemmur, vg. E. BERNUS. "Azemmour (ville marocaine)". *Encyclopédie berbère*, VIII (1990) 1219-1220. Sobre Arzila, vg. E. BERNUS. "Arzila, Azila (Maroc)". *Encyclopédie berbère*, VI (1989) 948-950.

(3) RAMON ROSSELLÓ VAQUER. *Història de Sant Llorenç des Cardassar. Segles XIII-XVI*. Mallorca, 1978.

2. 1309. Guiatge per anar a Granada, via l'Estret de Gibraltar, d'uns comissionats per a rescatar uns mercaders mallorquins allí retinguts

Per les kalendas de maig el Rei En Jaume II d'Aragó escriu a Eimeric de Bellvei i a tots els altres que van a l'Estret de Gibraltar dient que el rei de Mallorca, oncle nostre "*tramets al Rey de Granada, Gil Garcès, cavaller, e en Gaucer Caxisso ab una galera armada per treure del regne de Granada los mercaders de Malorques qui són detinguts per los sarrayns en Granada.*

Manam e dehim-vos que els damunt dits missatgés no embarguets ni detengats ne façats detenir ni la galea lur ne les lurs coses abans los jaguistats anar e tornar sens embarch.

Ells emperò no portan sacors ni ajuda ne viandes ne altres coses vedades als sarrayns de Granada".

(ARM LR 2, f.º 211vº)

3. 1331. Sortida de sarraïns de Mallorca cap a Ceuta

Les sortides i entrades de sarraïns a Mallorca estaven gravades per un impost el qual era pagat normalment pel mercader del vaixell a la Procuració Reial.

Als llibres de comptes corresponents a 1331 figuren diverses rebudes per tal concepte: rebuda de 22 lliures d'Arnau Botí, mercader, per sortida de 14 sarraïns turcs que tramés a *Cepta* amb la nau de Pere Anselm.

Altra rebuda de 3 lliures, 4 sous, del mateix mercader per dos sarraïns que tramés a *Cepta*.

Altra rebuda d'1 lliura, 12 sous entregades per Pere Sanglada per un sarraí, que nomia Mohamed, que tramés a *Cepta*.

(ARM RP 3772)

4. 1334. Intent de rescat d'un captiu de Ceuta

El 1334 uns corsaris de València captivaren un grup de sarraïns compost per persones molt importants originàries del Regne de Granada i d'Àfrica del Nord. Entre elles hi havia personalitats vinculades al Rei de Granada. Aquests captius foren depositats a la vila d'Eivissa.

L'incident tengué una gran repercussió i provocà un creuament de correspondència i de delegats entre el Regne de Granada i la Governació de Mallorca per tal d'evitar que els captius fossin encantats i per aconseguir la seva llibertat. El responsable de l'assumepte a Granada era el "*cònsul dels catalans*" o sia dels mallorquins, nomenat expressament per la Governació de Mallorca.

Entre les personalitats a rescatar figura, en repetides relacions, un tal *Juceff Amalu de Cepta, del rey del Garb*.

(ARM LC 1, f.º 177)

5. 1357. Cònsols dels catalans a les ciutats de la costa del Marroc

A una relació de cònsuls dels catalans, o sia mallorquins, depenents de la Governació de Mallorca figuren els d'Arzila, Salé, Azemmur, Safi i Nisfe⁽⁴⁾.

(ARM LC 17, ff.º 166-167vº)

6. 1358. Llicència per mercadejar entre Càdis i Salé

Els jurats de Mallorca atorguen "*licència a Fferrando d'Aragó, castellà de Càdis, patró d'una barcha descuberta que puscha assí carregar en aquella [Càdis] per portar al loch de Salé*".

Les següents mercaderies eren 80 pans de plom, 10 sàrries de tàrtar, 40 costals d'alum, 6 sacs de gala, 10 sacs de regalècia, un sac de gotzema, dos costals d'orxicha, 10 caixes de vidre de miralls, una sàrria de garrova d'oltramar i un sac de lli. Gran part dels productes exportats al Marroc tenen relació amb la tintoreria: tàrtar emètic, alum, agalla i orxella. Resulta sorprenent, emperò, l'exportació d'espígol i de regalèssia, producte que avui el país n'és productor⁽⁵⁾.

(ARM LC 20, ff.º 214-215)

7. 1358. Exportació d'orxella mallorquina a Salé

L'orxella produïda a Mallorca era fortament apreciada a fora de l'illa, la producció de la qual s'exportava gairebé tota.

(4) Nife o Nisfe, topònim no identificat.

(5) **Tàrtar emètic:** tartrat de potasi i antimoni, sal cristal·lina blanca, tòxica, usada com a emètic i sudorífic, i en tintoreria com a mordent. **Alum:** sulfid d'alumina i potassa, que s'empra principalment com a mordent en la tintoreria i com a càustic en la medicina. **Gala:** agalla, excrecència morbosa de certes plantes, que s'empra en la indústria per a fabricar tintes. **Regalèssia:** planta lleguminosa, herbàcia amb el rizoma llenyós i dolç, dita *Glychyrriza glabra*, usada en farmàcia. L'extracte o regalim es prepara per ebullició en aigua i es presenta en forma de barretes negres. **Gozzema:** planta, probablement espígol. **Orxicha:** orxella. **Garrova d'oltramar:** no identificat. Sobre l'utilització d'aquests productes actualment en la farmacopea del Marroc, vg. MUSTAPHA AKHMISSE. *Médecine, magie et sorcellerie au Maroc, ou L'Art traditionnel de guérir*. Casablanca, 1985.

Aquest any sortiren del port de la Ciutat de Mallorca 2 costals d'orxella cap a Salé⁽⁶⁾.

8. 1362. Conseqüències de la persecució d'una nau catalana en les mars de l'Estret

Pere IV, Rei d'Aragó, escriu el 10 de gener de 1362 al seu governador de Mallorca, Bernat de Tous, dient que tramet a l'illa el seu porter Jaume sa Vila *"per prendre e ocupar a sa mà per part nostra totes mercaderies, robes e béns que sien en la nau den Pere sa Vila sotmès nostre la qual de cert sabem que és arribada en la dita illa forçadament per ço com algunes galees del Rey de Castella li donaren cassa, ella fahent la via de Gibraltar carregada de robes e mercaderies del Rey Boamer, moro enemich nostre"*.

(ACA reg. 1421, f.º 141)

9. 1365. Un mallorquí tenia una concubina al Marroc

El 23 d'octubre es presenten davant el jutge Guillem Terrades, marmessor, i Bartomeu Martí, detenedor dels béns de Bernat Martí, mercader difunt. Tennen qüestió amb Joan Duran, fill de Joan per raó de l'herència. Aquells diuen que Antoni Duran, nadiu i ciutadà de Mallorca era *"faedor"* de la companyia de dit Martí *"e procurà e negocià per la dita companyia en lo loch de Atzila e de Safi, terra d'Algarb, e jatse fos diaques muller la qual vuy viu en la Ciutat de Mallorques. Emperò stant en les dites parts d'Algarb tench per amiga e concobina una fembra apelada Sanxa, segons que 's diu castellana, de la qual hac los dits Johanet e Barthomeu e Alienor, en lo darrer testament lo qual feu lo dit Anthoni Duran lexà e cascun dels dits Johanet e Barthomeu L lliures de reyals de Mallorques e a la dita Elionor cent lliures de la dita moneda. E a la dita Sanxa, concobina L dobles d'or e una tassa d'argent de pes de dues onces meyns quarta e la meytat dels arnesos que havia en la casa sua en la qual tenia la dita concobina..."*.

(ARM Suplicacions 24, ff.º 288-293)

10. 1388. Un grup de captius del Marroc

A la llicència atorgada el 9 de gener a Pere Alemany, patró de galiota, per entrar en cors, es fa menció d'un viatge en què Antoni Sorell, patró de lleny armat, piràticament va prendre 9 sarraïns.

(6) Sobre l'orxella a Mallorca vg. R. ROSSELLÓ VAQUER & J. BOVER PUJOL. *La Dragonera: notes històriques*, 2ª ed. refosa i notablement augmentada (en premsa).

En el repartiment dels sarraïns tocaren a dit Alemany 5 captius que eren Abdallà, de les muntanyes d'Arzila; Alfaigs Abmet, de *Marrocs* (= Marràqueix); Alí Etzamori, d'*Atsemor* (= Azemmur); Abdaraham, de *Bedis* (= Vélez de la Gomera); i Mobarech, de Salé.

A dit Sorell li tocaren: Mohamed Ben Mohamed, de *Saffi*; Ali ben Fexus, d'*Arsila*; Abamet ben Mohamed, d'*Arsila*; i Alí ben Ateimes, de *Marrocs*.

(ARM AH G, ff.º 118, 126)

11. 1390. Sortida d'un captiu de Ceuta

La Procuració Reial rebé 1 lliura, 12 sous, de Galceran Viabreda, mercader, per la sortida d'un captiu moro, blanc, anomenat Cassim Alxicibi, de *Sep-ta*, que tramet a València.

(ARM RP 3815)

12. 1392. Redempció d'un captiu de Ceuta

L'Administració de la ciutat de València rep la quantitat de 1933 sous de Hamet Ben Amuz, sarraí de *Cepta*, el qual estant a València, es redimí i ara se'n ha tornat.

(ARV Mestre Racional, n.º 10, f.º 26)

13. 1398. Llicència per poder treure mercaderies de Safi

El 17 de desembre el lloctinent del governador de Mallorca, Hug d'Angle-sola, escriu a Diego Gonçalves i Lopo Baraça, patrons de dues naus castellanes armades, notificant que ha donada llicència a alguns mercaders mallorquins per noliejar la nau de Berenguer Tomàs, per poder treure les mercaderies que tenen a *Saffi*, terra de moros.

(ARM LC 74, f.º 214vº)

14. 1403. Assegurança per treure mercaderies del Marroc

Pere Pacs, mercader, assegura a Odonimo Burgarello de Ouar, per 50 lliures sobre les mercaderies que en la nau de Felip d'Estrada, anirà d'Alacant a *Arsila*, *Salé*, *Nife*, *Zamor* (= Azemmur) i Safi, i després aniràn a València i Mallorca.

(ARM C-74, f.º 20)

15. 1412. Venta d'esclaus de Ceuta

Antoni de Galbes, d'Oriola, estant a Mallorca, ven, davant notari, a Pere Puyal, mercader, un esclau sarraí, anomenat Hamet, originari del lloc de *Septe*, per preu de 81 lliures mallorquines.

També ven a Vicenç Ribes, saboner, de Mallorca, un sarraí pres de bona guerra, negre, del lloc de *Septe*, anomenat Massot, per preu de 61 lliures.

Al mateix temps ven una partida d'esclaus originaris de Fez.

(ARM C-269, ff.º 93, 95vº)

16. 1414. Fugida de moros de Salé

El 4 d'abril la Procuració Reial de Mallorca rep 92 lliures, 3 sous, 8 diners, de Pere Eymar, capità d'un balener armat que entrant en cors contra moros va prendre en les mars de l'Estret de Gibraltar un caro amb 59 testes que fou encantat a Mallorca, el qual caro i els moros, partint de Salé anaven a Bugia "*per gran fam que havia en la dita terra de Salé*"; i foren pel dret del 25è de que se avengueren amb la Governació de Mallorca, de 2.304 lliures, 11 sous, 8 diners que foren hagudes a l'encant que feu dit capità, dels moros i del caro⁽⁷⁾.

(ARM RP 3829, f.º 159)

17. 1429. Venda d'un esclau de Gibraltar

Joan Piris, mercader de Mallorca, ven davant notari, a *Astruc Xibilí* (= Djebelí), jueu, un esclau moro nat a Gibraltar, per preu de 70 lliures.

Astruc Djebelí fou un important mercader de l'època que traficava amb tot tipus de mercaderies; era conegut com importador a Mallorca de paper, llibres blancs, manuscrits, i altres materials per a llibreries. Per altres documents sabem que era originari de la regió de Djebala, prop de Tànger, i no de Sevilla com podria deduir-se de la grafia del seu llinatge.

(ARM C-58, f.º 57)

(7) **Balener:** vaixell llarguer i baix de costats, semblant a una balena, que s'usava com a nau de guerra i de transport mercantivol en l'edat mitjana. **Caro:** embarcació molt llarga i estreta, que va només a rem, sense pals ni veles i serveix especialment per anar a tirar els arts de pesca a la mar.

18. 1443. Permís per a rescatar a Mallorca uns esclaus de Ceuta

El 10 de juliol el governador de Mallorca, Berenguer d'Oms i de Santa Pau, baró de Santa Pau, notifica a tots els oficials reials que ha concedit guiatge i seguretat a Mafumet, moro, nadiu de Septa, que abans fou captiu de Bernat Nivorra, de Manacor, de l'illa de Mallorca, el qual ara vol tornar a l'illa per a rescatar sa muller Azida i al seu fill Cassim, esclaus de dit Nivorra.

(ARM S-8, f.º 146)

19. 1443. Redempció de Jordi Negre, captiu a Tànger

Aquest any foren entregades 40 lliures pel Bisbat de Mallorca per a la redempció de Jordi Negre, mallorquí, captiu a Tànger.

Els diners havien estat recaptats a les parròquies de Ciutat i de la part forana⁽⁸⁾.

(ACM Redempció de captius. Sala 1, armari 37, taula 1, n.º 31)

20. 1474. El Duc de Medina Sidònia reclama l'import de 100 barrils de tonyina

El lloctinent general de Mallorca, Francesc Berenguer i de Blanes, senyor de Canet, escriu sobre el fet que l'il.lustre duc de Medina Sidònia, comte de Niebla, senyor de Gibraltar, ha tramès a Mallorca Gonsalbo Alemany, familiar seu, per demanar a Bernat Plasència, mercader, difunt, o als seus hereus, 100 barrils de tonyina o el seu valor; per tant es mana als marmessors de dit difunt passin comptes.

(ARM AH 512, f.º 48)

21. 1506. Axia, mora de Tànger, nomena procurador

Axia, mora infidel, de nació de sarraïns, de Tànger, captiva del senyor Jaume Vida, ciutadà de Mallorca, nomena procurador el dia 3 d'octubre a Joan Amorós, sastre, per a que pugui reclamar deutes en nom seu, davant el notari de la Ciutat de Mallorca, Maturia Prats.

(ARM P-463, f.º 43vº)

(8) La relació completa de quantitats entregades i persones beneficiades fou publicada per R. ROSSELLÓ VAQUER & J. BOVER PUJOL. "Captius cristians de Mallorca al Nord d'Àfrica, segle XV: una relació". *América y Mallorca del descubrimiento hasta el siglo XV: miscelánea humanística*. Palma de Mallorca, 1991, págs. 43-46.

22. 1523. Fernando Arnaiz, de Gibraltar ven un esclau

El 27 de març, estant a Mallorca, Fernando Arnaiz, de Gibraltar, còmit del birrem anomenat del Cisne, reconeix davant notari que ha rebut de Diego Vázquez, de Tarazona, la quantitat de 20 ducats d'or que equivalen a 32 lliures, pel preu d'un esclau etiop de 20 anys, adquirit prop de la ciutat de Sevilla⁽⁹⁾.

(ARM S-1.212, f.º 134)

(9) **Còmit:** oficial que manava a la xusma d'una galera. **Birrem:** vaixell que té dues files de remes a cada banda.